

УДК 159.91

© К. В. Седих, Н. М. Мишко, 2022

orcid.org/0000-0003-3528-7569

orcid.org/0000-0002-6354-051X

<https://doi.org/10.33989/2226-4078.2022.2.265497>

СЕДИХ Кіра Валеріївна

доктор психологічних наук, професор кафедри психології

Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

МИШКО Надія Мирославівна

доктор психологічних наук, професор кафедри психології

Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ БУЛІНГУ

У статті висвітлено питання булінгу в закладі освіти. Розкрито відмінність булінгу від сварки чи конфлікту. Аналізуються основні прояви булінгу в підлітковому віці такі, як глузування, стусани, побиття, штовхання, кібербулінг тощо. Розкриваються основні причини виникнення булінгу в закладі освіти. Проаналізовано психологічні наслідки булінгу для усіх учасників булінгу. Це і фізичні ушкодження, страхи, прояви гніву, занижена самооцінка, відчуття власної неповноцінності, беззахисності, втрата поваги до себе, несформованість суспільних цінностей, схильність до самотності, девіантна поведінка, формування деструктивних, асоціальних рис особистості, погіршення успішності у навчанні, тощо. Наводиться дослідження прояву різних стилів реагування у конфліктній ситуації у підлітків. Визначено, що підліткам характерно використання усіх п'яти стилів реагування у конфлікті. Але для досліджуваної вибірки характерним є переважання таких стилів реагування у конфліктних ситуаціях, як Суперництво та Уникнення. Що говорить про бажання або задовільнити свої інтереси, не зважаючи на потреби і бажання інших. Або ухилення від конфлікту і небажання докладати зусилля для реалізації своїх інтересів. Найменш розвинений стиль співпраці в конфліктній ситуації, що свідчить про недостатні навички взаємного задоволення потреб учасників конфліктної взаємодії.

Ключові слова: *булінг, кібербулінг, підліток, наслідки булінгу, жертва, кривдник, спостерігачі.*

Постановка проблеми. Зростаюча поширеність цькування в школах заважає створенню безпечного та ненасильницького середовища для учнів. Такого середовища, де би кожна дитина

мала змогу розвиватися відповідно своїх індивідуальних особливостей, не зазнаючи дискримінації. Воєнний стан в Україні та соціально-економічні процеси, що пов'язані з ним, вимагають переосмислення значущості багатьох як індивідуальних, так і суспільних цінностей, зміни соціальних стереотипів та міжособистісної взаємодії. Зважаючи на це, питання створення шкільного середовища, вільного від знущань та цькування, стає особливо актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема булінгу почала вивчатися досить недавно. Найбільш потужною в цьому напрямку є робота Дена Ольвеуса (Dan Olweus, 1978). Розроблена цим автором модель булінгу в освітньому середовищі послужила основою подальших досліджень цієї проблеми таких авторів як Hazler (1985); Besag (1989); Roland, (1989); Slee (1995); Arora (1998); Kwak (1999); Lane (1999); Lee (1999); Rigby (2000); Heald (2000); I.C. Кон (2006); Файнштейн Є.І. (2010); Петросянс В.Р. (2011) та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття – важливим для вивчення і аналізу є проблема психологічних наслідків булінгу в підлітковому середовищі.

Мета статті – проаналізувати психологічні наслідки цькування в підлітковому середовищі усіх учасників булінгу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дані загальнонаціонального опитування 2020 року «Що українці знають та думають про права людини» наглядно показувало як змінювалося сприйняття прав людини в Україні за останні роки перед повномаштабною війною. Це опитування проведено Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва протягом 6-19 жовтня 2020 р. Загалом було опитано 2002 респонденти методом «віч-на-віч» за вибіркою, що репрезентує доросле населення України (за винятком непідконтрольних Уряду України територій). Відповідно до даного дослідження, українці за останні роки перед повномаштабною війною відмічали найбільшу важливість таких цінностей для себе, як: свободи, справедливості, безпеки й гідності. Цінність матеріального забезпечення в рейтинговому показнику залишалася останньою, у порівнянні з означеними загальнолюдськими цінностями жителів України. Результати

дослідження вказують, що українці відчували позитивну динаміку забезпечення їх основоположних прав і свобод (Що українці знають, 2020).

Разом із тим, за даними опитування, представленого Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) та Спеціальною представницею Генерального секретаря ООН з питань насильства щодо дітей, в Україні 29% опитаних підлітків були жертвами онлайн-булінгу, а 16% були змушені пропускати через це шкільні заняття. Майже три чверті респондентів, які анонімно відповіли на запитання молодіжного опитування U-Report, також зазначили, що найчастіше онлайн-булінг трапляється в соціальних мережах, зокрема у Facebook, Instagram, Snapchat і Twitter. «Доступ школярів до Інтернету означає, що школа не закінчується, щойно учень або учениця вийшли з класної кімнати. І, на жаль, булінг так само не закінчується, коли діти залишають будівлю школи, – наголосила Генрієтта Фор, Виконавча директорка ЮНІСЕФ. – Для поліпшення умов навчання молоді необхідно враховувати те, що їхнє життя нині проходить і онлайн, і офлайн» (Опитування ЮНІСЕФ). На сьогоднішній день тема булінгу є досить резонансною. Новини шокують суспільство проявами підліткової жорстокості, виводячи це питання далеко вперед від багатьох інших. За даними досліджень, Україна увійшла до ТОП-10 країн із поширеною дитячою агресією у школах.

Термін «булінг» походить від англійського слова “bully”, тобто «хуліган», «забіяка», «задира». Булінг – агресивна і вкрай неприємна поведінка однієї дитини або групи дітей щодо іншої дитини, яка супроводжується постійним фізичним та психологічним впливом (Langan).

Булінг виявляється у різних формах: вербальній, фізичній, соціальній. Ознаками фізичного булінгу є стусани, побиття, штовхання. Соціальне третирування пов'язане зі створенням напруженої атмосфери для навчання з метою формування зверхнього ставлення групи, навіть учителів чи персоналу школи, до аутсайдера, жертви, найчастіше фізично слабкішої дитини або з бідної чи неблагополучної родини.

Верховна Рада України 18 грудня 2018 року прийняла Закон України №8584 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо протидії булінгу», який вперше визнає юридично

поняття булінгу в українському законодавстві та передбачає відповідальність не тільки за вчинення, але й за приховування випадків булінгу.

Законом визначено, що *булінг* (цькування) – це діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого (Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо протидії булінгу, 2018).

Треба зауважити, що булінг відрізняється від звичайної сварки повторюваністю вчинення різних форм насильства і цькування по відношенню до жертви, наявний злий умисел кривдника та наявністю дисбалансу сили між кривдником і жертвою, що унеможлиблює припинення булінгу без втручання сторонніх осіб, що можуть надати допомогу усім учасникам булінгу.

Найчастіше булінг відбувається в таких місцях в школі, де нагляд за дітьми дорослих найменший або взагалі відсутній. Це можуть бути коридори, вбиральні, роздягальні, подвір'я, сходи, їдальня тощо. Іноді дитина може піддаватися булінгу й поза територією закладу освіти – після уроків по дорозі додому, у дворі дому, під час шкільних екскурсій тощо.

Крім того, за умови віртуалізації сучасного навчального простору в умовах дистанційного навчання закономірно, що і прояви цькування перемістилися в зону он-лайн. Варто відмітити, що в кіберпросторі діти перебувають повсякчас незалежно від місця їх фізичного перебування. Булінг (цькування) за допомогою електронних засобів комунікації називається кібербулінгом. За результатами дослідження Всеукраїнської кампанії проти кібербулінгу Docudays UA, партнером якого виступив освітній омбудсмен Сергій Горбачов, станом на 1 квітня 2020 року судами було прийнято 482 Постанови щодо булінгу проти дітей. У 13% випадків справи стосувались кібербулінгу, зокрема погроз, принизливих коментарів та поширення фото і відео без згоди (Опитування ЮНІСЕФ).

Що може стати причиною виникнення булінгу в дитячому середовищі? Це прояв будь-якої інаковості, відмінності дитини від інших дітей. Наприклад, жертвою булінгу може стати дитина, яка має певну несхожість з іншими за зовнішнім виглядом, проявами характеру, національністю, особливими навчальними потребами, станом здоров'я, тощо. Разом із тим, це досить часто діти, які мають брак спілкування з батьками та з іншими важливими дорослими, з якими можна бути щирим, ділитися своїми проблемами та труднощами і отримувати відчутну для себе підтримку.

Діти-кривдники часто розпочинають таку діяльність як розвагу, не розуміючи усіх її наслідків. Досить часто це є способом самоствердитись, стати популярнішим в очах однолітків, компенсувати інші невдачі у взаємостосунках та навчанні. Так, деякі діти булять через заздрість успішнішим учням, через гарніші або крутіші речі, одяг, гаджети, тощо. Також, часто ініціаторами булінгу є діти, які мають певні індивідуальні психологічні особливості та спровоковану цим агресивну поведінку. Такими особливостями можуть виступати синдром дефіциту уваги, гіперактивності, розлади поведінки, посттравматичний стресовий розлад та інші (Langan).

Також спонукати дітей до проявів булінгу в шкільному середовищі може широке розповсюдження і доступність контенту з насильницькими моделями поведінки в Інтернет-іграх та фільмах, якими захоплюються сучасні діти. Значна частка підлітків після перегляду сюжетів з жорстокістю та агресивністю ідентифікують себе з такими героями та сприймають це як зразок поведінки. Треба визнати, що сучасна мода на мілітарі, продиктована актуальними подіями в Україні, також сприяє поширенню захопленості дітей брутальними способами поведінки і в побуті. Діти поступово починають вважати насильство способом вирішення проблем та імітують побачене в реальному житті.

Разом із тим, виникнення булінгу в закладі середньої освіти є одночасно комплексом різних причин, які можна аналізувати в кожному окремому випадку. Тому для фахівців важливо щораз виявляти чинники цього явища та знаходити шляхи зниження їхнього впливу.

Загалом можна сказати, що булінг в закладі освіти призводить до значних соціальних і психологічних наслідків для всіх сторін цього процесу. Не лише для жертви булінгу та спостерігачів, а й самого кривдника. Психологічні наслідки булінгу впливають на найближче оточення підлітка, змінюється стиль і форми взаємодії. Що в свою чергу, впливає на все подальше життя дитини (Olweus, 1994).

Частину з цих наслідків буде видно одразу. Це так звані «прямі» наслідки. Частина із них проявиться згодом, через великий проміжок часу (так звані «віддалені» наслідки).

Звісно, що найважче наслідки булінгу позначаються на самій жертві. До основних психологічних наслідків булінгу відносять як фізичні травми, ушкодження, страх, тривога, гнів, прагнення кудись тікати, сховатися, у зовнішній байдужості тощо, так і серйозні порушення фізичного, психічного та соціального стану дитини, які неминуче позначаються на її подальшому житті.

Наслідки булінгу для жертви булінгу майже завжди відображаються на якості навчання та успішності в школі. Це зрозуміло, вся психічна активність дитини спрямована на подолання психотравмуючої ситуації. Знижуються пізнавальні спроможності (здатність запам'ятовувати, аналізувати навчальний матеріал, зосереджуватися на ньому). Відповідно з'являється небажання відвідувати заклад освіти через постійне відчуття страху та напруги. Ці діти більше за їхніх однолітків схильні до нервово-психічних розладів, проявів фізичного нездужання психосоматичного походження та депресій, що може призвести до самогубства.

Для потерпілих від булінгу також властивою стає занижена самооцінка, комплекс неповноцінності, беззахисності, втрата поваги до себе, несформованість суспільних цінностей, схильність до самотності. У свою чергу може страждати оточення такої дитини. Підліток, який потерпав від булінгу, може стати більш агресивним ніж зазвичай по відношенню до слабших, молодших дітей, тварин тощо. У дітей, які стали мішенню булінгу, може проявлятися девіантна поведінка – схильність до правопорушень, формування алкогольної, тютюнової чи наркотичної залежності.

Щодо наслідків булінгу для спостерігачів, то такі діти також зазнають значних психічних травм. Спостерігачі отримують досвід безсилля перед владою натовпу або сильнішого, сорому за свою легкодухість, оскільки не наважуються заступитися і підтримували цькування зі страху виявитися наступною жертвою. У тих, хто стає свідками булінгу, нерідко виникає переконання, що насильство – це нормально. Спостерігачі страждають від відчуття безпорадності, часто потерпають від депресивних станів чи перезбудження. Такі діти часто намагаються менше відвідувати заклад освіти.

Досвід булінгу деструктивний і для самого кривдника. Такий підліток частіше за інших дітей потрапляє у ситуації, де проявляється насильство та порушуються закони. Такий досвід формує специфічні моделі соціалізації, що має негативні наслідки в дорослому житті. Цей досвід призводить до формування деструктивних, асоціальних рис особистості, огрубіння почуттів. Що у подальшому унеможлиблює встановлення близьких відносин з людьми. Наслідками для кривдників можуть бути прояви асоціальної поведінки: паління, зловживання алкоголем, наркотиками, прояв надмірної агресії або інша небажана поведінка (How Bullying Affects Children).

Таким чином, у закладі освіти, де практикується булінг, створюється атмосфера страху та неповаги. Учні вважають, що вчителі та персонал мало контролюють події в школі і не піклуються про них. Учні відчують труднощі з навчанням, почуваються невпевнено, не люблять відвідувати цей заклад освіти. Наслідки булінгу (цькування) також є для закладу освіти. Тож, якщо булінг не припиняється і керівництво закладу освіти та педагогічний персонал не вживає заходів, то наслідки впливають на все освітнє середовище.

Аналізуючи психологічні наслідки булінгу, ми вирішили провести дослідження на визначення стилю поведінки в конфліктній ситуації (за методикою К. Томаса). Адже вияв цього показника буде свідчити про загальну атмосферу в навчальному середовищі підлітків. Емпірична частина дослідження виконувалася на базі Полтавської гімназії в жовтні 2020 року. Дослідженням охоплено 60 підлітків, з яких 34 дівчинки та 26 хлопців віком 10-12 років. Статистична обробка даних проводилася за допомогою t-критерію Стьюдента (IBM

SPSS Statistics 20). Результати подано у гістограмі нижче (див. табл. 1).

Таблиця 1

Переважаючі показники стилів поведінки в конфліктній ситуації підлітків

Субшкали	Хлопці		Дівчата		Всього	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
<i>Стиль суперництва</i>	4	31	3	18	7	23
<i>Стиль співпраці</i>	2	15	2	12	4	14
<i>Стиль компромісу</i>	3	23	3	18	6	20
<i>Стиль уникнення</i>	3	23	4	24	7	23
<i>Стиль пристосування</i>	1	8	5	28	6	20

Наведені дані для наочності можна відобразити у вигляді діаграми (рис. 1).

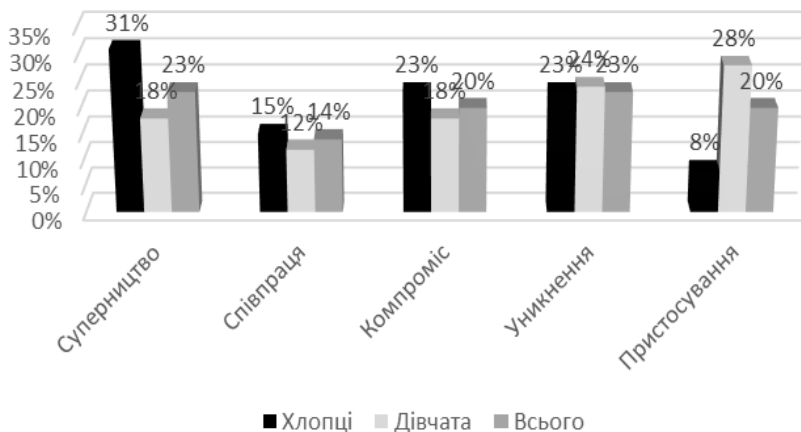

Рис. 1. Порівняльний графік переважаючих показників стилів поведінки в конфліктній ситуації підлітків (%)

В результаті аналізу, можемо констатувати, що у досліджених підлітків мають певний вияв усі п'ять стилів реагування у конфлікті. Як бачимо з діаграми (рис. 1.), для даної вибірки характерним є переважання таких стилів реагування у конфліктних ситуаціях, як Суперництво (23%) та Уникнення (23%). Що говорить про бажання або задовільнити свої інтереси, не зважаючи на потреби і бажання інших. Або ухилення від конфлікту і небажання докладати зусилля для реалізації своїх інтересів. Найменш розвинений стиль співпраці в конфліктній ситуації, лише 14%, що свідчить не достатні навички взаємного задоволення потреб учасників конфліктної взаємодії.

Якщо розглядати більш детально, то бачимо що у хлопців переважає Суперництво (31%), що говорить про переважання активної поведінки, спрямованої на максимальну реалізацію своїх інтересів та егоцентризм у стосунках. Такий стиль поведінки у конфлікті проявляється як наполегливе прагнення виграти протистояння, добитися бажаного, але може проявлятися накалом стосунків, емоційним вибухом та руйнуванням довірливих стосунків, що не сприяє налагодженню міжособистісних контактів з оточуючими.

Трохи менше у хлопців під час конфлікту проявляється стиль Компромісу (23%) та Уникнення (23%). Це говорить про те, що хлопці досить часто застосовують компроміс, що передбачає взаємні зусилля в подоланні конфлікту, при цьому врегулювання здійснюється шляхом неповного задоволення власних інтересів на основі взаємних поступок. Якщо задоволення своїх потреб видається неможливим, наприклад у зв'язку із емоційним накалом у суперечці або якщо проблема видається не надто значною, хлопці підліткового віку схильються до пасивності та ухилення від конфліктної ситуації. Найменше у хлопців проявляються стратегії Співпраці (15%), коли у розв'язанні конфлікту відстоюються як свої інтереси, так і інтереси партнерів по взаємодії, та Пристосування (8%) як здатність підлітка діяти спільно з партнером заради його інтересів.

У дівчат ми бачимо дещо іншу картину. Переважаючими стилями реагування у конфліктній ситуації у дівчат підліткового віку є Пристосування (28%) та Уникнення (24%). Це говорить про те, що дівчатка мають здатність діяти, виходячи з інтересів

партнера по спілкуванню. Така стратегія поведінки у конфлікті використовується, коли необхідно зберегти мирні стосунки з партнерами, якщо наслідок конфлікту важливіший для партнера, ніж для дівчинки-підлітка, якщо у неї замало шансів на перемогу, тощо. Такий стиль найчастіше перегороджує шлях до недоброзичливості у стосунках, можливо тому має домінування у дівчат підліткового віку. Для поведінки в конфліктах у вигляді ухилення характерно у стані конфлікту відсутність намірів співпрацювати і застосувати зусилля для реалізації своїх інтересів, і є лише бажання піти від конфлікту.

Компроміс і Суперництво у дівчат-підлітків мають однаковий прояв по 18%, що говорить про специфічні спроби задовольняти власні потреби і інтереси. Дівчата так само, як хлопці, але в значно меншій мірі здатні проявляти агресивні та егоцентричні прояви у конфлікті, відчуваючи свою силу і владу над ситуацією. Орієнтація на компроміс ж навпаки, спрямована на здатність поступитися своїми інтересами з обох сторін, що беруть участь у конфлікті. Прагнення прийняти рішення, що задовольняє обидві сторони, спрацьовує в ситуаціях, якщо ці сторони задовольняє часткове рішення, або його потрібно прийняти швидко, тому що це найбільш економний і ефективний шлях. Така поведінка в конфлікті зустрічається у випадку, коли у дівчат переважає бажання зберегти стосунки з протилежною стороною конфлікту.

Найменше має прояв такий стиль реагування у конфліктній ситуації у дівчат підліткового віку, як Співпраця (12%). Що говорить про недостатньо розвинені навички активної участі у розв'язанні конфлікту з відстоюванням інтересів усіх сторін конфлікту, спільного обговорення проблем та потреб сторін, пошуку такого рішення, яке влаштувало б усі конфліктуючі сторони.

Порівнюючи між собою показники стилів поведінки в конфліктній ситуації хлопців і дівчат, статистично значимі відмінності за t-критерієм Стьюдента було встановлено за показниками «Суперництво» ($t=8,12$, $p\leq 0,05$) та «Пристосування» ($t=-1,67$, $p\leq 0,01$). Це свідчить про те, що хлопці більше схильні жертвувати інтересами своїх партнерів по спілкуванню задля власної мети, а дівчата, навпаки, більше проявляють здатності принести власні інтереси у жертву заради

гарних стосунків з оточуючими. Найоптимальніший варіант для підлітка у конфліктних ситуаціях – це можливість застосування різних стилів поведінки, відповідно до ситуації і потреб самого підлітка. Таким навичкам, як говорять результати дослідження, підлітка ще потрібно навчати.

Висновки і перспективи подальшого розвитку. Взаємини з однолітками знаходяться в центрі життя підлітка, чим зумовлюються всі інші сторони його діяльності та поведінки. Ось чому гармонійне, вільне від цькування середовище розвитку і самоствердження так важливе для формування сильного і впевненого у собі підростаючого покоління українців. Професійна спільнота має задіяти усі можливі засоби, щоби унеможливити загрозам вчинення булінгу у закладах освіти у різних його формах і видах. У тому числі із застосуванням віртуальних Інтернет-засобів. Це явище стосується і впливає на всіх його учасників і на заклад освіти у цілому.

Булінг призводить до значних соціальних і психологічних наслідків для всіх сторін цього процесу: фізичні травми, ушкодження, страх, тривога, гнів, занижена самооцінка, комплекс неповноцінності, беззахисності, втрата поваги до себе, несформованість суспільних цінностей, схильність до самотності, може проявлятися девіантна поведінка, формування деструктивних, асоціальних рис особистості, погіршення успішності у навчанні, тощо. Всі ці порушення фізичного, психічного та соціального стану дитини неминуче позначаються на її подальшому житті.

Вирішення означених проблем актуалізує питання побудови безпечного освітнього простору, який передбачає впровадження в систему освіти технології вирішення конфліктів шляхом співробітництва. Важливими кроками в цьому напрямі є формування у здобувачів освіти здатності протистояти булінгу, навичок ненасильницької поведінки, побудови конструктивного діалогу, асертивності у взаєминах з оточуючими.

Список використаних джерел:

Опитування ЮНІСЕФ: понад третина молодих людей у 30 країнах світу потерпають від онлайн-булінгу. URL: <https://www.unicef.org/ukraine>

Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо протидії булінгу : Закон України. 2018. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text>

Що українці знають та думають про права людини: оцінка змін (2016-2020). URL: <https://www.prostir.ua/?library=scho-ukrajintsi-znayut-ta-dumayut-pro-prava-lyudyny-otsinka-zmin-2016-2020>

How Bullying Affects Children. URL: http://www.violencepreventionworks.org/public/bullying_effects.page

Langan P. Bullying in Schools: What You Need to Know. URL: <http://kazkarka.com/books/posibnyk-pro-bulinh.htm>.

Olweus D. Bullying at school: Long-term outcomes for the victims and an ineffective school-based intervention program. *Aggressive behavior: Current perspectives*. New York : Plenum Press, 1994. P. 97–130.

References:

- How Bullying Affects Children*. Retrieved from http://www.violencepreventionworks.org/public/bullying_effects.page
- Langan, P. (1993). *Bullying in Schools: What You Need to Know*. Retrieved from <http://kazkarka.com/books/posibnyk-pro-bulinh.htm>.
- Olweus, D. (1994). Bullying at school: Long-term outcomes for the victims and an ineffective school-based intervention program. In *Aggressive behavior: Current perspectives*. (p. 97-130). New York: Plenum Press.
- Opytuvannia YuNISEF: ponad tretyna molodykh liudei u 30 krainakh svitu poterpaiut vid onlain-bulinhu [UNICEF survey: more than a third of young people in 30 countries suffer from online bullying]*. Retrieved from <https://www.unicef.org/ukraine> [in Ukrainian].
- Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv shchodo protydii bulinhu: Zakon Ukrainy [On Amendments to Certain Legislative Acts on Combating Bullying: Law of Ukraine]*. (2018). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text> [in Ukrainian].
- Shcho ukraintsi znaiut ta dumaiut pro prava liudyny: otsinka zmin [What Ukrainians know and think about human rights: an assessment of changes]* (2016-2020). Retrieved from <https://www.prostir.ua/?library=scho-ukrajintsi-znayut-ta-dumayut-pro-prava-lyudyny-otsinka-zmin-2016-2020> [in Ukrainian].

K. Sedykh, N. Myshko

PSYCHOLOGICAL CONSEQUENCES OF BULLYING

The article highlights the issue of bullying in an educational institution. The difference between bullying and a quarrel or conflict is revealed. The main manifestations of teenager's bullying in are analyzed, such as mocking, kicking, beating, pushing, cyberbullying, etc. The main causes of bullying in an educational institution are revealed. The psychological consequences of bullying for all participants of bullying were analyzed. These include physical injuries, fears, manifestations of anger, low self-esteem, a sense of one's own inferiority, defenselessness, loss of self-respect, lack of social values, tendency to loneliness, deviant behavior, formation of destructive and antisocial personality traits, deterioration of academic performance, etc. A study of the manifestation of different response styles in a conflict situation among teenagers is presented. It was determined that teenagers are characterized by the use of all five response styles in conflict. But the studied sample is characterized by the predominance of such response styles in conflict situations as Rivalry and Avoidance. Which speaks of the desire or to satisfy one's interests, regardless of the needs and desires of others. Or avoidance of conflict and reluctance to make efforts to realize one's interests. The least developed style of cooperation in a conflict situation, which indicates insufficient skills of mutual satisfaction of the needs of participants in conflict interaction.

Keywords: *bullying, cyberbullying, teenager, consequences of bullying, victim, buller, observers.*

Надійшла до редакції 5.09.2022 р.